

Vér Mátyás: Anatole France*

sokféle kellék között, melyek szükségesek ahhoz, hogy egy nagy író tő tárgyilagosan értékelhessünk, elsősorban szükséges volna, hogy ne tudjuk róla, hogy nagy. A nagy név varázsa úgy hat, mint a mesébéli soha meg nem szőtt bűvös palást, melyet ha egyszer valakire ráterített a közhít, mindenki előtt csodapompában ragyog s a gyermek vagy a bolond bátorsága szükséges hozzá, hogy azt merje megmondani, amit lát, nem pedig azt, amit e varázs szuggesztíója alatt látni vél. Anatole France beszéli, hogy néhány év előtt közderültséget keltett egész Franciaországban, midőn közzétették az újságokban azokat a stílus-gyakorlatokat, melyeket a francia tisztjelölteknek diktáltak tanáraik, a szerző megnevezése nélkül. Ugyan honnét vették a mi derék tisztjeink e csodálatos és nevetséges mondatokat? Bizonyosan valami vén kapitány bemohosodott agyának termékei, írogatták a lapok tréfacsinálói. Mikor az egész ország jól kimulatta magát a nevetségesen kifigurázott mondatok fölött, akkor kiderült, hogy a szöveget, mely olyan gúnyos nevetésre ingerelte a lapok napi humortermelőit, egy mindenki által csodált nagy írónak, a történetíró Michelet Histoire de France c. művéből és pedig annak egyik legjobban dicsőített fejezetéből írták ki. Még hozzá kell tenni, hogy az, ki legelőbb kezdte a gúnyolódást, ki legjobban nevetett a komikusán ható mondatok fölött, Michelet egyik legkiválóbb ismerője és bámulója volt. Victor Cousin Pascalnál kiemel néhány fenséges helyet, melyekről később megállapították, hogy úgy kerültek a szövegbe, hogy a másoló nem jól olvasta el Pascal írását. Victor Cousin bizonyára nem találta volna oly magasztosnak és főségesnek e mondatokat, ha nem a Pascal nevének szuggesztíója alatt olvasta volna őket.

* Részlet szerzőnek a Társadalomtudományok Szabad Iskolájában 1911. április 6-án és 13-án tartott előadásából.

Mindezeket azért bátorkodtam előrebocsátani, hogy ment-ségemül és magyarázatul szolgáljon azok előtt, kik talán Önök közül azt várják, hogy Anatole France kritikai értékelését fogják hallani tőlem, hogy latra teszem és megmértem gondolatainak súlyát, fantáziájának erejét, tudása bőségét, nyelvének báját, stílusának művészi szépségét, humorának, szelíd iróniájának játékos szökkenéseit, hogy összemérem más nagyságokkal s kimutatom, hány hüvelykkel nőtt azok fölé, kiket mestereiként tisztelünk, hogy kinyomozom a forrásokat, honnét merítette fantáziája számára a tápláló nedveket, kitől kölcsönözte meséinek szövetét, kijelölöm helyét a francia vagy a világirodalom óriásai között, szóval, hogy elvégzem rajta az irodalmi szabászoknak azt a bonyolult ágas-bogas és oly kevés értéket nyújtó mértékvevesi műveletét, melyet egy szóba foglalva, kritikának szoktunk nevezni. Nem ez a célja előadásomnak t. hallgatóság. Én a magam számára csak egy jogot vindikálok az alkotóval szemben, hogy szuverén jogom legyen annak eldöntésére, hogy tetszik-e nekem valamely alkotása vagy nem. De soha sem vállalkoznám arra, hogy a magam tetszését vagy nem tetszését kötelezővé tegyem mások számára is, s hogy aszerint, amint valamely mű nekem tetszett vagy nem tetszett, aszerint állapítsam meg róla, hogy az jó vagy rossz. Őszintén bevallom, hogy az íróval szemben, kiről szerencsém lesz Önök előtt beszélni, elfogult vagyok. Hiszem és vallom, hogy minden sora, melyet olvastam, gyönyörűséget szerzett nekem s úgy érzem, hogy az emberiség sze-gényebb lenne, ha e költő munkái meg nem születtek volna. De azzal is tisztában vagyok, hogy e művek igazi értékét nem a kortársak ítélete fogja megfélebbizhetlenül megállapítani. Hiszem és vallom, hogy az esztétikának nincsenek örökéletű, változhatatlan törvényei, aminthogy nincsenek örökbecsű művészi alkotások sem. Elfogadom Anatole France megállapítását, hogy amely műveket mindenki egyformán dicséri, azokat egyformán senki sem olvassa. De bármily csodálatosnak tartson is valamelykor egy műalkotást, jöhetnek korszakok, melyek teljesen jelentéktelennek vagy elhibázottnak tekintik. S hogy melyiknek van igaza? Ugyan ki tudná azt eldönteni? Az esztétikában nem törvények, hanem ösztönök és érzések uralkodnak. S az ösztönök és érzések erejével szemben ugyan mire tud menni az emberi ész logikája?

Egy csodálatos birodalomba vezetem Önöket, hol az emberek között elfek, szilfek és salamanderek röpködnek, hol demiurgosok viaskodnak egymással és felsőbbrendű istennel, hol kabbalisták és alchimisták vitatkoznak, hol nymphák és faunok és satyrok mutatkoznak az emberek előtt, hol fuvolázó és táncoló hetairák között cinikusok és epikureista bölcselők vitatkoznak az élet értékéről, az istenekről és túlvilágról, hol feltámadnak egy rég elmúlt birodalom konzulai és prokonzulai, hogy igazolják a cselekedeteik jogosságát és jóhiszeműségét, hogy megvédjék a régi isteneket s megküzdjenek az új istennel,

melyben nem bízhatnak, mert műveletlenebbnek és tudatlanabbnak látják, mint a magukét. Anatole France birodalmának sem térben, sem időben nincsenek határai, magába olvasztja az ismert és ismeretlen világok mindenikét, melyeket csak megsejtett az emberi képzelet, s visszanyúlik időben az emberiség emlékezetének ködbe vesző, derengő kezdetéig. S az a legcsodálatosabb, hogy mennél régibb időkig megyünk vissza e birodalomba, mennél régibb emberekkel találkozunk útunkban, annál jobban ráismerünk bennük magunkra. Mintha a lélekvándorlás tana nyerne az emlékezet által igazolást e birodalomban, mikor többvezéredés emberekkel találkozza, vitatkozásait végighallgatva, gondolataikat, terveiket, érzéseiket megfigyelve és meglesve, eszmélni kezdünk: ohó, hiszen e többezer éves emberek mimagunk vagyunk, hisz ezek a bölcselkedések, a mi mindennapiszozfizmáink, melyekkel naponta csaljuk egymást és magunkat, ezek a mi apró ravaszkodásaink, a mi stréberségeink, a mi titkolt vágyaink, a mi félelmeink, a mi kétségeink. E birodalomban meglátható és megérezhető az emberi nem egysége, a jelenkor elválaszthatatlansága az ezredéves múlttól s a messzeségben csilámló jövőtől. S minél rejtélyesebb, minél csodálatosabb lények serege röpköd, suhan, illan el körülöttünk: annál inkább kezdünk eszmélni, hogy hiszen ezek a mi elválaszthatlan, örök idők óta mellénk rendelt társaink, kik más-más név alatt, más-más köntösben, de mindig velünk voltak s mindig velünk maradnak. Ebben a birodalomban végigsétálva, a szilfek, salamanderek, demiurgosok, félistenek és istenek között mozogva ráeszmélünk az igazságra, hogy ezek a természetfeletti lények, az emberi képzelet játékos és babonás szeszélyének képzelt, nem érzékelhető teremtmények, ép oly valósággal létező, ép oly szilárd, pótolhatatlan és alkotó részei és erői az emberi társadalomnak, mint maga az emberiség. Hogy ezek nélkül nem volna az ember az, ami s hogy az emberi társadalom fejlődése ezek nélkül nem vehette volna azt az utat, melyen halad vagy fejlődik tovább. Anatole France az első, ki megmutatta, hogy az emberi társadalom két részből áll: ú. m. az emberekből és az emberi képzelet által teremtett lényekből s ő az első, ki megmutatja azt a törvényszerű, válthatatlan kapcsolatot, mely a társadalom e két csoportja közt van s mely kapcsolat meglazulása esetén a társadalom bizonyára forradalmi átalakuláson menne keresztül s mely az egész természetre ugyanolyan befolyással lenne, mint egy kozmikus csoda, mint pl. mondjuk, ha egy bolygó kilendülne pályájából. Ha ebben a birodalomban járunk, más képet nyerünk az ember helyzetéről és szerepéről természetben és társadalomban, mintha ez utat meg nem tettük volna. A mi tudósaink azt tanítják, hogy semmi más nem választja el és nem különbözteti meg az állattól, mint a szerszámkészítés. Az ember az egyedül szerszámkészítő állat. E megfigyelés igazságához sok szó fér. Ha nem is utalunk arra, hogy mennyivel finomabb, művészibb és tökéletesebb szerszámot készít magának

pl. a pók, mellyel a maga legyeit, bogarait összefogdossa, annál a szerszámnál, melyet pl. a halászember készít magának, hogy a maga halait összefogdossa, akkor is eltöripl e megkülönböztetés ereje, annak a felismerésnek fényénél, melyet Anatole France birodalmában járva, szerzünk magunknak. Az ember isten- és szellemkészítő állat. A legarisztokratább állat, mely nem elégszik meg a maga fajtájának társaságával és segítségével, hanem a boldogulást, az örömök forrását kutató útjában új, magánál különb, nagyobb erejű lényeket teremt, hogy ezek segítségével vívja meg a természettel folytatott egyenlőtlen harcát. S ha egyszer ez istenítés szellemeit megteremtette, ezek époly valóságos életet élnek, mint az ember s erejük, létezésük époly erős nyomot hagyt a kultúrában, az emberiség fejlődésében, mint maga az ember. Ezért fölösleges volt a mi Kálmán királyunk bölcsesége, mellyel eltiltotta, hogy a boszorkányokról, melyek nem léteznek, ne essék szó. A nem létezőkről nem is esik szó. De mi történjék azokkal, melyek már vannak, léteznek? El lehet-e azokat törölni királyi parancsal a földszínéről? Ép úgy nem lehet ellopni azokat tőlünk mint az árnyékunkat. Az ember ezeknek a képzelete alkotta lényeknek segítségével teremtette meg kultúráját és mai társadalmát. Ki lehetne-e irtani e lényeket anélkül, hogy összeomolnék az egész mai társadalom? Csak más nevekkel lehet kicserélni. Azt szokták mondani, hogy a Reine Pedauqueban Anatole France a 18-ik század kapzsi, tévelygő áltudósait akarta kigúnyolni, kik mindenféle lidércek és szellemek r segítségével akartak nemes fémeket és drágaköveket gyártani. Én ezt nem hiszem, vagy jobban mondva nem így látom. Ellenkezőleg, egy finom, bámulatos pontossággal megfigyelt megrajzolását látom annak a törvényszerűségnek, hogy az ember semmit a világon nem teremthetett, ki nem kutathatott, meg nem valósíthatott, amit képzelete előre be nem mutatott volna s aminek megvalósításában a képzelete által teremtett lények segítségére ne siettek volna. Képzeltető, hogy egy olyan az emberi szellem magaságait és mélységeit bejárt elme, mint az Anatole Franceé, gúnyolódni tudna a tudóson, ki a maga atomjai, éterje és annak rezgéseivel akarja kikutatni és megmagyarázni mind e világ törvényeit és titkait? És ugyan melyik tudós tudná felmérni, hogy mennyivel súlyosabbak, mennyivel reálisabbak s mennyivel elevebbek a mi tudományunk éterje és atomjai, mint D'Astarac márkiszilfjei és salamanderei?

2. Valahogy félre ne értsenek. Azt ne higyjék rólam, hogy babonás lélekkel rég eltemetett kísérteteket akarok feltámasztani, vagy, hogy összezavarom a tudomány hipotéziseit a tudatlanság tévelygéseivel. Szó sincs róla. Csak azt akarom megvilágítani Önök előtt, hogy Anatole France az intuíció mily bámulatos erejével teszi számunkra valósággal érzékelhetővé, hogy az ember mennyire össze van növe az őt környező világgal, élő és holt dolgokkal, képzelet alkotta lényekkel s hogy mennyire tévednek

azok, kik azt képzelik, hogy az emberi társadalom átalakításánál csak magával az emberrel kell számolniok s figyelmen kívül hagyják azokat az erőket, melyek láthatatlanul befolyásolják, irányítják az emberi cselekedetet, azokat az erőket, melyek az élettelen, holt dolgokból s az emberi képzelet alkotásaiból áradnak felénk. A tudomány hiába akarja mellőzni e hatalmas társadalmi tényezőket azzal a sommás érvel, hogy nincsenek; a költő intuíciója mindenütt számol velük egyszerűen azért, mert megérzi, hogy vannak. Vannak, mert hatnak. Hogy mennyire átalakító hatással vannak az ember jellemére, külsejére, szokásaira, cselekedeteire, gondolkozására az élettelen tárgyak, hogy mily átalakító erővel árad ki belőlük mindazoknak szelleme, kikkel valaha összeköttetésben voltak s hogy mily elevenekké válnak képzeletünk szülöttei, mennyire velünk élnek, mennyi örömet, fájdalmat, meglepetést és ijedtséget képesek okozni a mi mai, úgynevezett felvilágosodott korban élő lelkünknek is s hogy mily finoman teszi ezt számunkra láthatóvá, érzékelhetővé France, csak egy példára legyen szabad rámutatnom.

Ismerik Önök Putoist? A hegyesfejű, alacsony, megüvegesedett szemű, merevtekintetű, sovány, látszólag nagyon gyenge, a valóságban azonban rettenetesen erős Putoist, ki hüvelyk- és mutatóujja között egy ötfrankost tudott meghajlítani. Putoist, a kertészt, ki tisztességes, vagyonos szülöktől származott s Saint-Omerben egy faiskolát alapított. Az üzlet azonban tönkrement s Putois kénytelen volt előbb napszámos munkát vállalni, később azonban egész züllött csavargóvá, a városka rémivé válik. Ki az a Putois? kérdezte egy napon Bergeret úrtól leánya, Bergeret úr megmagyarázta, hogy Putois, mint felnőtt ember született, akkor, midőn ő és nővére még kis gyermekek voltak. Szüleik egy kis házban laktak Saint-Omerben s nagyon boldogan, nagy nyugalomban éltek mindaddig, míg fel nem fedezte őket egy nénijük, kinek a szomszédságban volt a birtoka s ki az atyafiságot arra használta fel, hogy minden vasárnap vendégül hívta őket azon indokolással, hogy vasárnap délben minden tisztességes ember a családjával szokott ebédelni. Minthogy Bergeret úr atyja ez ebédeknél halálra unta magát, azt követelte feleségétől, hogy szabadítsa meg e meghívásoktól bármily ürügy alatt. S így kénytelen volt Bergeret úr igazságszerető anyja egy szép napon így szólni néniéhez: ezen a „vasárnapon lehetetlen, mert ma a kertész jön el hozzánk. Így született meg Putois foglalkozása. Minthogy pedig a néni azzal próbálta a meghívást elfogadtatni, hogy azt mondta: a kertész hétköznap is eljöhet, erre kénytelenségből azt kellett válaszolni, hogy csak vasárnap ér rá, mert egész héten el van foglalva. Így nyerte Putois a második karakterisztikumot. Arra a kérdésre, hogy hívják, végre nevet is kapott. S a pillanattól kezdve, hogy neve volt, bizonyos fajta életet folytatott. Minthogy a néni a lakását is tudni akarta, kénytelen volt csavargó munkásnak feltüntetni s így a létezésén kívül meg volt állapítva életmódja is. Amint a néni dolgoztatni

akart vele, lehetetlen volt feltalálni. Minthogy mindenkinél kérdezősködött utána, kiderült, hogy némely ember úgy emlékezett, látta volna, a legtöbben ismerték, de nem tudták pontosan hol lakik. Egy napon aztán azzal jött a néni, hogy látta Putoist. Körülbelül ötven éves, sovány, meggörbült hátú csavargó kinézésű, piszkos blúzú ember. Hangosan utána kiáltott: Putois! Mire Putois visszafordult.

E naptól kezdve Putois léte egyre erősödött, egyre valószínűsőbb formát öltött. A nénitől elloptak egy csomó gyümölcsöt a kertből, Putoist vette gyanúba. Később ezüst kanalak tűntek el a néni házából s a bútorokon felismerte Putois feltűnő nagy hüvelykujjának nyomait. Most már a rendőrség is gyanúba vette, s nyomozni kezdett utána. S mikor a néni szakácsnője anyai örömök elé nézett, a néni rögtön kitalálta, hogy csak Putois lehetett a csábító s e gyanúja még jobban megerősödött, mikor kérdésére a szakácsnő sírásrafakadt s nem akart válaszolni. Ettől kezdve réme lett az egész városkának. Minthogy lassanként Saint-Omer egész lakossága tudott valamit apró gáztetteiről, Bergeret úr apja, mint jó polgárhoz illik, nem akarta lerombolni a közhívet. Bergeret úr anyja tudta ugyan, hogy Putoist ő hozta világra, s nagyon jól tudta milyen valóság az ő létezése, de mégis nagyon elsápadt, mikor egy napon azzal állított be hozzá a szobalány, hogy egy munkásember akar vele beszélni. Megmondta a nevét? Igen, Putois. Kicsoda? Putois, nagyságos asszony. Mit akar? A nagyságos asszonnyal akar beszélni. Menjen ki és kérje meg, mit akar? A leány kiment, de mire a konyhába ért, Putois már nem volt ott. Ettől a naptól kezdve azonban Bergeret úr édesanyja is kezdett himni létezésében.

Ez a mese, melynek finomságát és báját csak az érezheti, ki azokat Anatole France szavaiból ismeri, mutatja, mily tökéletesen érzékelhetővé tudja tenni számunkra e költő azt az együttélést, melyet képzeletünk alkotásaival folytatunk, azt a befolyást, melyet élettelen tárgyakból sugárzó csodálatos hatások gyakorolnak lelkünkre s egyúttal finom pszichológiai magyarázatát nyújtja annak, hogyan születnek a legendák. Az emberi fantázia teremtése a tévedésből, tréfából vagy a rosszhiszeműleg kiejtett hazugság tovább él és tovább terjed, megnövekedik, s ép úgy fejlődik, nő, erősödik, mint az emberi élet, velünk él, fölénk kerül, lenyom és túlél bennünket.

3. Annak a titkát, hogy miért hat France oly közvetlenül, hogyan képes annyira érzékelhetővé tenni számunkra a külvilág valódi vagy elképzelt dolgainak az emberi lélekre gyakorolt hatását, hogyan tudja a mai ember agyához és szívéhez oly közel hozni rég elmúlt korszakok, rég eltemetett civilizációk gondolkozását, vagy ma élő embereknek legrejtettebb gondolatait, mely gondolatok cikkázó fényénél az egész kor, egész társadalmak, egész világfelfogások képe vetítődik elénk: két egymással látszólag ellentétes, valójában azonban nagyon is összhangzó, csakugyan azon emberben legritkábban található írói

sajátosságából tartom megfejtetőnek. Az egyik az, hogy úgyszólván valamennyi művébe beleviszi önmagát, saját személyét, illetve saját egyéniségének valamely jellemző tulajdonságát reprezentáló személyt téve az elbeszélés hősévé, a másik pedig az, hogy olyan tárgyilagosan, a szenvedély, gyűlölet vagy szeretet leghalványabb érzetése nélkül képes beszélni emberekről, köztük saját magáról, hogy azt a hitet képes kelteni az olvasóban, mintha neki magának ez emberekről, e dologról, e gondolatokról, ez érzésekről semmi véleménye sem volna, mintha Ő maga nem is élő, érző ember volna, kinek nézetei, szenvedélyei, vágyai vannak, hanem valamely csodálatos gépezet, mely a valóság erejével ható hűséggel tükrözteti vissza emberek, társadalmak külső és belső képét, teljesen az olvasóra bízva, hogy maga alkosson magának ítéletet felőlük. Első sajátosságából folyik, hogy alakjai nem élettelen bábok, hanem valódi emberek, mert bármily szkeptikusan nyilatkozik is az Epikur kertjében a görög bölcsek ama meghatározása ellen, hogy a bölcsesség kezdete önmagunk megismerése, azt mondván, hogy soha sem fogjuk megismerni sem magunkat, sem másokat: mégis csak akkor rajzolja az író híven az embert, ha saját lelkét festi. Másik tulajdonságának pedig az a következménye, hogy alakjai és az olvasó közé nem kerül semmi zavaró, befolyásoló, elválasztó idegen elem, hanem az olvasó oly intim közelségbe, oly közvetlen az emberekkel, hogy szinte érzi testük melegét. Pedig az író nem is csinál belőle titkot, hogy önmagát rajzolja. S bár munkái annyira lelkéből sarjadzotak, hogy szinte személyes életét éli végig bennük, mégis sehol, soha egy pillanatra sem nyomul elébünk az író szubjektivitása, az író hite vágya, nézete. A legbámulatosabb gonddal tud vigyázni arra, hogy mindenütt a háttérben, észrevétlenül maradjon s hogy egy önfeledt gesztussal, egy röpke szóval el ne árulja, hogy mit gondol ő, helyesli-e vagy gáncsolja alakjainak tetteit és gondolkozását. Öntudatos féltékenységgel örködik azon, hogy az író személyiségének bármily formában való megnyilvánulása, ki ne zökkentse az olvasót abból az illúzióból, hogy közvetlen, személyes érintkezésben áll a mese alakjaival s hogy csak magukból ez alakokból, a tetteikből, szavaikból ismerheti meg őket, a jellemüket, a tudásukat, a műveltségüket, cselekedeteik helyességét vagy helytelenségét. Az írótól nem kapnak egyetlen útbaigazító szót, soha el nem árulja, hogy szereti-e vagy gyűlöli-e őket, egyetért-e velük vagy kineveti őket, még ott sem, ahol a legcsodálatosabb, a mi ízlésünkkel, hitünkkel, tudásunkkal és világfelfogásunkkal legnagyobb diszharmóniában álló képeket és embereket vetít is élénk, ott sem adja semmi jelét annak, hogy csodálkozik, serep-döbenni, kinevetni vagy gyűlölni valónak tartja a szereplő alakok cselekedeteit és gondolkozását, sem pedig annak, tudatában van, hogy a mi felfogásunk szerint másképp is lehetne cselekedni vagy gondolkodni. Innét van, hogy alakjai drámai erővel elevenednek meg előttünk, az élet erejével, mert csak a maguk életét

élik, annak a kornak társadalmát, műveltségét, kultúráját tükröztetik vissza, melyben alkotójuk keze helyezte őket és soha sem árulják el, hogy érzéseik és gondolataik idegen agyvelő termékei. Gondoljunk pl. Sur la pierre blanche-ban Langelier Nicolejának elbeszélésére: Gallió az objektív pártatlanság mily pártatlan művészetével van elénk állítva. A keresztény civilizáció minden virágát magába szívó, az egyházatyák és középkori misztikusok minden mondatát ismerő és a bennük rejlő finom elmeélt annyira bámulni és méltatni tudó írónak, a legkatholikusabb Franciaország szülöttének, micsoda magasságba való emelkedésre, a művészet mily rendkívüli erejére volt szüksége, hogy háttérbe szorítsa a római prokonzul és barátai társalgásánál a keresztény embert, a 19. század szülöttét, s úgy tudja megfesteni a római helytartót, azzal a felfogással, olyan gondolkozással, mintha ő maga sem ismerné annak a 19 századnak történetét, mely Gallió élete és bíraskodása óta eltelt. Lehet-e hívebben jellemezni az akkori korban élt művelt rómainak felfogását a kereszténységről, az akkori közfelfogást, mint ahogy Gallió teszi, mikor a tarsusi Szent Pál és Sosthenes közötti pert eldönti. „Cselekedhettem volna másképp?” kérdezte Gallió. „Hogyan ítélkeztem volna a Sosthenes és e Paulus között, mikor az egyik ép oly buta és lehetetlen, mint a másik? Ne higyjétek barátaim, hogy azért vetem meg őket, mert gyöngék és szegények, mert Sosthenes sóshaltól bűzlik és Paulus ujjait és eszét elkoptatta a sátorvásznak szövésében. Dehogy! A szegénység a legnagyobb tiszteletre is méltó. A bölcsesség a rabszolgát is ura fölé emeli. E zsidók csak azért megvetendők, mert durvák és az istenség semmi képe nem ragyog bennük. Nem tudom, vajon ez a Paulus, kit ezek a szíriaiak Saulusnak is hívnak, ép oly babonás és keményfejű-e tévedéseiben, mint a többiek; nem tudom minő homályos sejtelmei vannak a istenek felől — és őszintén szólva — nem is vagyok kíváncsi reá. Mit tudhat meg az ember olyanoktól, kik maguk sem tudnak semmit? Ez voltaképpen annyi volna, mintha az ember tudatlanságot akarna tanulni.” Az író itt már annyira háttérbe vonul, annyira tökéletessé teszi a 2000 éves szellem megidézését, hogy voltaképpen abban a tekintetben is kétségben hagyja az olvasót, kit jellemzett hívebben és tökéletesebben, Galliót-e vagy szent Pált?

4. Ennél a megállapításunknál kissé el kell hajlanunk előadásunk eddigi irányától s szem elöl tévesztve a művészt, foglalkoznunk kell Anatole Franceal, a gondolkodóval, hogy megérthessük annak a meglepő, a dolgokat csak messziről és felületesen néző ember előtt szinte kaméleonszerű színváltozásnak látszó átalakulásnak nyitját, magyarázatát, mely ennek az írónak életfelfogását, világnézetét és a saját maga életét látszólag olyan ellentétes két darabra szakítja, mintha szakadék választaná el őket egymástól. Meg kell magyaráznunk, hogy mi az ő világfelfogásának az az alapgondolata, mely számunkra érthetővé, számára lehetővé, sőt parancsoló kényszerré teszi,

hogy a könyvei közé zárkózó, a nyilvános életet kerülő, a társadalmi és politikai tülekedéseket, nagy, hangzatos jelszavak mögött megvívott harcokat, csöndes, ironikus és fensőbbes mosollyal szemlélő Anatole France, kinek írásaiból oly világosan tűnt ki a „minden mindegy” és „minden úgy van jól, amint van” konzervatív hajlandóságra és ösztönökre valló filozófiája, hogy a klerikálisok és nacionalisták látszólag joggal sorozhatták hosszú ideig a maguk hívei közé: miként válhatott azzá a fórumon küzdő, nyilvános népgyűléseken, munkásiskolákban előadásokat és beszédeket tartó, magát nyíltan szocialistának valló, harcos és párteberré, azzá a szíve egész melegeivel, tudása és művészete minden erejével a modern eszmét, a haladás ügyét szolgáló Anatole Franceá, kinek őt ma ismerjük s kiről következő előadásomban lesz szerencsém Önök előtt bővebben szólnom.

Az objektivitás, mely mögött Anatole France meghúzódik, csak művészi álarc, mely mögött egy, az emberiség múltját és jövőjét kutató, annak szenvedéseit megértő és mélyen átérző nemes emberi szív dobog. A finom gúny, mellyel érzéseit leplezi, a részvétlen epikusi tárgyilagosság, mellyel emberi hajótöréseiről, magasztos érzésekről, ideálok sárbagázolásáról, mélyes emberi szenvedésekről beszél, mind csak arra valók nála, hogy a művészi szépség, az igazság és hűség kedvéért félretolja személyét, az író az olvasó tolakodó kíváncsisága elől, a mindent megértő, magasrendű ember magába zárkózott, néma gögje, fölénye, a kiválasztottak érzékenysége és társtalan egyedülállósága húzódik félre nálánál alacsonyabb lelkűek meg nem értő bizalmaskodása elől. De voltaképen alakjainak testi és lelki kínjait, töprengéseit, kétségeit ő maga is mindet a legszemélyesebben végigéli és végigszenvedi s végigtekintve, szinte végigfejlődve az emberi civilizáció csetlő-botló, önmagát folyton kereső és soha meg nem találó, örökösen a dolgok lényegét és az igazságot kutató útját, rengeteg tudása, de még inkább csodálatos intuíciója révén rájön arra a meggyőződésre, hogy az élet számára tökéletesen egyértékű, hogy igazság-e az, amiben hiszünk vagy tévedés, hogy eszményeink, ideáljaink megvalósíthatók-e vagy csak chimerák, a fontos az, hogy vajon az életre, a fejlődésre hasznosak és hasznosíthatók-e. S végigtekintve az emberiség múltján, bevilágítva rengeteg tévedésre, melyeken keresztül végig futotta pályáját, látva a tömérdek tévhitet, a rengeteg illúziót, melyekben bízva, melyek szolgálatába állítva minden erejét, véréjét, életét, az ember megteremtette kultúráját, civilizációját, egy aránylag folyton nagyobb biztonságot, a természet szeszélyeitől egyre nagyobb függetlenséget, egyre több szépséget, egyre magasabbrendű gyönyörűségeket nyújtó életét, ráeszmél arra, hogy az emberi élet alapja, a fejlődés irányítója, az emberi cselekvés mozgatója nem az igazság, hanem a tévedés, nem a valóság, hanem a látszat, az illúzió. A tévedés az életnek fentartója és fejlesztője. Hacsak az igazság holt, az élettől idegen fogalomvilágát kutatóknak

aszerint akarnók berendezni életünket, úgy megállana minden mozgás, elhalna a társadalom, mert a tévedés, az illúziók, természeti erők, melyek egyedül bírják munkára, küzdelemre szorítani az alapján véve csendes, vegetatív életre hajlandó emberiséget, s mindazok a nézetek, hitek, meggyőződések, melyeket mi ma a saját szempontunkból, a magunk tudásának látószögéből tévedéseknek, káprázatoknak látunk, nem kinevetni való együgyűségek, nem kárhoztatni való ostobaságok, hanem megiszívlelni, megismerni való tanulságok, annak a felismerésére, hogy mindazok a tévedések, azok az agyrémek, melyeket az emberi fantázia magának termelt, az életre szükségesek, a fejlődésre hasznosak voltak s hogy egész életfelfogásunk, egész erkölcsünk akkép jött létre, hogy az élet, a tapasztalat megmutatta, hogy e tévedésekkel, illúzióinkkal, az isteneinkkel, a szellemeinkkel és tündéreinkkel élélhetünk, eredményeket, fejlődéstérhetünk el, míg nélkülük pusztá és kietlen maradna e földgolyó. Az embert tévedései viszik előre pályáján, e tévedések tehát megbecsülni és megérteni valók. Örök végzetünk, hogy tévedésekben botorkálva jussunk előbbre, e tévedések a tapasztalattal, a tudomány segítségével talán finomabbak, felsőbbrendűek lesznek, de mindig csak tévedéseknek bizonyulnak egy későbbi civilizáció tudása és tapasztalata előtt, de e tévedéseinket nem szabad szégyellelnünk, nem szabad őket gyáván félrerúgnunk, nem szabad lekicsinyelnünk, mert egyetlen erőnk, mely a fejlődés felé visz bennünket. Anatole France objektivitása, mellyel a legérthetlenebb, legcsodálatosabb, legnaivabb, minden érzésünkkel és tudásunkkal merőben ellentétes felfogást és cselekedetet oly természetesnek, annyira a viszonyokból, társadalmi helyzetből folyónak tüntet fel, hogy szinte magunk is érezzük, hogy az élet akkor és abban a környezetben nem is produkálhatott másfajta felfogást, ennek a filozófiai alap gondolatának a takarója, mely takaró mögé búvik az ő szubjektív hite, hogy ha mindezek a nagy tévedések, ez illúziók, e káprázatok, melyeket a mai ember babonáknak, együgyűségeknek, csodálatos naivságnak és tudatlanságnak lát, mégis a kultúrának, a fejlődésnek és haladásnak inkább rugói és mozgatói, mint akadályai és kerékkötői voltak: akkor a magunk illúzióiért, a magunk hitéért és meggyőződéséért, a magunk eszményeiért küzdenünk és dolgoznunk kell, noha tudásunk megtanított rá, hogy ezek a mi eszményeink és illúzióink egy későbbi kor, egy későbbi nemzedék szemében nevetséges tévedésnek, naivságoknak fognak feltűnni. Rájön arra, hogy az, mit az élet igazi tartalmának nevezünk, csupa tévedés, hogy a fejlődés, a haladás semmi egyéb, mint a tévedések, az illúziók természetes kiválása s hogy a legrégebb tévedések közül azok, melyek leghasznosabbak voltak az életre, a fejlődésre, a társadalom struktúrájának megszilárdulására, azok máig is fenmaradtak, s ezeken a legrégebb, az emberi lélek legmélyén megbúvó tévedésekre van felépítve az egész mai társadalom. Ezért szelíd iróniával, finom megértéssel tárja sze-

münk elé az emberi lélek legvaskosabb tévedéseit s megérti, hogy az embernek létfenntartása, haladása érdekében ragaszkodni kell kora ideáljaihoz anélkül, hogy azt vizsgálná, hogy vajon ez ideálok és illúziók megvalósíthatók-e és az igazsággal és tökéletességgel azonosak-e. Ugyanarra az eredményre jut, amit Nietzsche hirdetett, hogy „a mindenáron való tökéletesség, a mindenáron való igazság megtagadása az életnek”. Ezt a hitet vallja az ő Nikiasa, midőn azt mondja: „Az én véleményem szerint a tökéletesség sokba kerül, egész lényével meg kell azt az embernek fizetnie s hogy bírassuk, meg kell szünnünk létezni. Ez olyan szerencsétlenség, mely elől Isten maga sem menekedhetett meg, mióta a filozófusok fejükbe vették megtökéletesítését.” Ettől már csak egy lépés, hogy az örökös kételyből, a minden szépséggel tekintő felfogásból kikeresse az egyetlen pozitívumot, ami az emberi életre nézve hasznos s melyért küzdeni érdemes, amint azt Timocles mondja Paphnuciusnak: „Barátom eltaláltad, én valóban szkeptikus vagyok, egy oly rend tagja, melyet én tiszteletreméltónak találok, míg te azt nevelésnek tünteted fel, mert egy és ugyanazon dolgok különféle szempontból ítéltetők meg. A dolog lényegét tekintve nincs semmi becsületes vagy becstelen, igaz vagy igaztalan, kellemes vagy kellemetlen, mert egyedül az emberek ítélete adja meg annak minőségét ép úgy, mint a só megadja az étel ízét. Te azt veted szememre, hogy a látszatot tagadom, holott épen a látszat az egyedüli tény, melyet beismerek s melyért élni érdemes.” S azzal, hogy megérti, hogy az életnek szüksége van az emberi tévedésekre, az illúziókra, a téveszmékre, mert ezeken keresztül kell megjárnia a fejlődés nagy útját: belátja azt is, hogy az embernek küzdeni is kell az ideálokért, szeretnie kell illúzióit, melyeket az emberi fejlődés és tökéletesedés felől teremt magának. Ez alapgondolatban már benne van az író későbbi egész pályájának, irodalmi és politikai működésének magva. Annak az embernek, ki rájutott arra a megismerésre, hogy az emberi tévedések, az illúziók, a hipotézisek, az intuíció és fantázia ezer fajta szülőttei kultúrtényezők, az emberi fejlődés és haladás segítő gnómjai és szilfei: annak már nem lehet kora ideáljainak, törekvéseinek, eszméinek néma, közönyös szemlélője maradni, hanem ha tudásánál, élet- és társadalomismereténél fogva tudatában is van annak, hogy ez eszmék, e törekvések és ideálok valamikor majd tévedéseknek fognak is bizonyulni, megérti, hogy ezeket mégis az élet kényszerítő ereje teremtette elő, hogy az életnek, az emberiségnek, a haladásnak van szüksége rájuk, s az, aki ezt megérti, az nem maradhat meg a maga csendes elvonultságában, nem állhat meg rezignált mosolyával „a minden úgy van jól, ahogy van” nyugalmas, kényelmes álláspontján, hanem predesztinálva van arra, hogy az új eszmék áramlata magával sodorja, hogy azoknak segítségére, szolgálatára álljon, hogy az új eszmékért, új ideálokért lelkesedjék, hogy azoknak vezetője vagy szolgája legyen. Mikor Anatole France még

békésen irdogált az asztala mellett, mikor az emberektől való teljes különélést látta az ember zavartalan boldogságának és legfőbb javának, mikor írásainak ismerői és talán ő maga is, a konzervatív irány és világfelfogás leghívebb emberének tartották, akkor már ő e felismerés, e gondolat ereje által titokban fel volt avatva az új eszmék, az emberi haladás, az emberi szolidaritás harcos katonájává.

És ne vizsgáljuk azt, hogy vajon e gondolat, e felismerés, mellyel ő az emberiség törekvéseinek, küzdelmeinek értékét és jelentőségét megállapítja, mennyiben eredeti, mennyire új; ne vizsgáljuk, hogy van-e ő gondolkozónak olyan mély, mint amilyen költőnek és művésznek látjuk: elégedjünk meg azzal, hogy munkái az emberiség fejlődésének, haladásának nagyobb szolgálatot tesznek, általuk világosabb képet nyerünk emberekről, társadalmakról, az élet valódi értékeiről, mint nála sokkal mélyebb, sokkal eredetibb gondolkozók munkáiból. Az eredetiség, az újszerűség egymagukban még nem elegendők a nagy eredmények, a nagy hatások előidézéséhez, kell még ahhoz sok minden egyéb, hogy értéket jelentsenek az emberiség számára. Hogy az Anatole France szavaival tegyem világosabbá a mondottakat s az ő kedvéért megfogják bocsátani nekem e hasonlatot, hozzáteszem, hogy „az aktus, melynek a világ macedóniai Nagy Sándort vagy Napóleont köszönheti, már annak idejében sem volt sem túlságosan eredetinek, sem merészen újnak nevezhető s mégis ez aktus következményeképp megváltozott a világ térképe”. A gondolat is, mely Anatole France írásaiból sugárzik felénk, ha nem is eredeti, ha nem is új, mégis új képet vetített agyunkba az emberi kultúra, az emberi társadalom és annak jövője felől.

(Befejező közlemény a jövő számban)

